

BENJAMIN
CONSTANT

LIBERTATEA ANTICILOR ȘI
LIBERTATEA MODERNILOR

traducere din limba franceză

Cristian PREDA și Miruna TĂTARU-CAZABAN

cuvânt-înainte de Cristian PREDA

cu o anexă care cuprinde texte de CHARLES COMTE,
CHARLES DUNOYER și ÉDOUARD LABOULAYE

CUPRINS

Cristian Preda. Cuvânt-înainte..... 5

BENJAMIN CONSTANT LIBERTATEA ANTICILOR ȘI LIBERTATEA MODERNILOR

Prefață	21
Despre libertatea anticilor și libertatea modernilor.....	25
Despre perfectibilitatea speciei umane	50
Despre domnul Dunoyer și unele dintre lucrările sale.....	68
Despre dezvoltarea progresivă a ideilor religioase.....	91

ANEXĂ

Charles Comte. Despre facțiuni (1817).....	117
Charles Dunoyer. Proiectul de lege referitor la praful de pușcă și la silitră (1819)	122
Edouard Laboulaye. Libertatea antică și libertatea modernă (1863)	127

DESPRE LIBERTATEA ANTICILOR

ȘI LIBERTATEA MODERNILOR

Îmi propun să vă înfățișez câteva distincții inedite între două genuri de libertate. Diferențele dintre ele au fost până acum trecute cu vederea ori prea puțin luate în seamă. Libertatea pe care o iubeau popoarele antice e cu totul diferită de libertatea de care se bucură națiunile moderne. Dacă nu mă înșel, cercetarea mea va trezi interesul din două motive.

În primul rând, confundarea celor două specii ale libertății ne-a adus multe rele în vremurile devenite celebre din revoluția noastră. Franța și-a văzut puterile sleite de mai multe încercări inutile; autorii lor, iritați de insuccesul avut, au căutat s-o constrângă să se bucure de binele pe care ea l-ar fi dorit.

În al doilea rând, revoluția noastră fericită (îi zic „fericită” în ciuda exceselor sale, căci mă gândesc la rezultatele ei) ne-a adus binefacerile unei guvernări reprezentative; de aceea e demn de interes și util să cercetăm de ce această guvernare, singura la adăpostul căreia putem găsi azi oarece

libertate și liniște, a fost aproape în întregime necunoscută națiunilor libere din Antichitate.

Știu că, uneori, s-a pretins că s-ar putea regăsi la unele popoare antice urme ale guvernării reprezentative, de pildă, în republica lacedemoniană sau la strămoșii noștri gali. Lucrurile nu stau însă așa.

Guvernarea lacedemoniană era o aristocrație monahală, și nicidecum una reprezentativă. Puterea regilor era limitată, dar limitarea venea de la efori, și nu de la oameni învestiți cu o misiune asemănătoare celei pe care alegerile o conferă azi apărătorilor libertăților noastre. Nu se poate contesta faptul că eforii, după ce au fost instituți de către regi, au fost mai târziu numiți de către popor. Dar ei nu erau decât cinci la număr, iar autoritatea lor era în egală măsură religioasă și politică, ei participând chiar la administrarea guvernării, adică la puterea executivă. În acest fel, privilegiul lor, ca și în cazul majorității magistraților populari din republicile antice, departe de a fi o barieră împotriva tiraniei, devenea el însuși o tiranie insuportabilă.

Regimul galilor, care semăna mult cu cel pe care unii ar vrea să ni-l ofere azi, era deopotrivă teocratic și războinic. Preoții se bucurau de o putere fără margini. Clasa militară (sau nobilimea) poseda privilegii de-a dreptul insolente și opresive. Poporul nu avea nici drepturi, nici garanții ale acestora.

La Roma, tribunii aveau, într-o anumită măsură, o misiune reprezentativă. Ei erau organele acelor plebei pe care oligarhia (care nu diferă de la secol la secol) îi supusesse la o sclavie necruțătoare după ce-i răsturnase pe regi. Poporul exercita totuși, în mod direct, o mare parte din drepturile politice. El se reunea pentru a vota legile ori pentru a-i judeca pe patricienii acuzați de fărădelegi. Prin urmare, la Roma nu existau decât urme neînsemnate ale sistemului reprezentativ.

Acest sistem e o descoperire a modernilor și veți vedea, domnilor, că stadiul în care se afla specia umană în Antichitate nu îngăduia apariția ori stabilirea unei instituții de acest fel. Popoarele vechi nu erau capabile nici să-i resimtă necesitatea, nici să-i aprecieze avantajele. Organizarea lor socială le făcea să-și dorească o libertate cu totul diferită de cea pe care sistemul de azi ne-o asigură. Expunerea mea va fi consacrată demonstrării acestui adevăr.

Gândiți-vă mai întâi, Domnilor, ce înțeleg englezii, francezii ori americanii din zilele noastre prin libertate!

Libertatea este, pentru fiecare dintre ei, dreptul de a nu fi supus decât legilor, de a nu putea fi nici arestat, nici deținut, nici condamnat la moarte, nici maltratată în vreun fel din voința arbitrară a unuia sau mai multor indivizi. Ea este, pentru fiecare, dreptul de a-și exprima opinia, de a-și alege meseria și de a o exercita; de a dispune de proprietatea sa și chiar de a abuza de aceasta; de a circula fără a cere încuviințarea cuiva și fără a da socoteală de motivele sau de treburile pe care le are. Libertatea este, pentru fiecare dintre ei, dreptul de a se reuni cu alți indivizi fie pentru a discuta despre ceea ce-i interesează, fie pentru a practica cultul pe care îl preferă, fie pur și simplu pentru a-și umple zilele și orele așa cum înclinațiile și fanteziile lor o cer. În fine, libertatea e dreptul fiecăruia de a influența administrarea guvernării fie prin numirea tuturor sau a anumitor guvernanți, fie prin înfățișări, petiții, cereri pe care autoritatea e mai mult sau mai puțin obligată să le ia în seamă. Comparați acum libertatea anticilor cu această libertate.

Libertatea anticilor consta în exercitarea colectivă, dar directă, a întregii suveranități, sub diferite aspecte: astfel, ei deliberau în piața publică asupra războiului și a păcii, încheiau tratate de alianță cu străinii, votau legile, pronunțau judecățile, examinau conturile, actele și gestiunea magistraților, îi aduceau pe aceștia în fața întregului popor, îi

acuzau, îi condamnau sau îi iertau. Aceasta este ceea ce anticii numeau libertate: ei admiteau însă, ca fiind compatibilă cu această libertate colectivă, supunerea completă a individului față de autoritatea întregului. Nu veți găsi la ei aproape niciunul dintre foloasele libertății modernilor pe care le-am evocat adineauri. Toate acțiunile lor private erau supuse unei severe supravegheri. Independența opiniilor, a alegerii meseriei și mai cu seamă a religiei nu îi erau consimțite individului. Posibilitatea de a-ți alege cultul, pe care noi o privim ca pe unul dintre drepturile cele mai prețioase, li s-ar fi părut anticilor o crimă și un sacrilegiu. În privința lucrurilor care nouă ni se par de-a dreptul inutile, autoritatea corpului social se interpunea și limita voința indivizilor. Când Terpandru și-a adăugat o coardă la liră, eforii spartani au considerat actul său o insultă.

Autoritatea intervenea până și în relațiile strict domestice. Tânărul lacedemonian nu-și putea vizita în mod liber logodnica, iar la Roma cenzorii cercetau cu de-amănuntul intimitatea familiilor. Legile reglementau moravurile și, cum totul ținea de moravuri, nu exista nimic nereglementat de legi.

Prin urmare, în Antichitate individul era, de regulă, suveran în afacerile publice, dar sclav în toate raporturile sale private. În calitate de cetățean, el hotăra în problemele păcii și ale războiului; ca persoană privată, îi erau circumscrise, observate și reprimite toate mișcărilor; ca parte a corpului colectiv, el își interoga, destitua, condamna, îndepărta, exila, ucidea magistrații sau superiorii (căci aceștia erau supuși corpului colectiv), putând în același timp să fie privat de statutul său, să-i fie retrase demnitățile, să fie izgonit sau condamnat la moarte prin voința discreționară a ansamblului din care făcea parte. La moderni, dimpotrivă, independent în viața sa privată, individul nu este, nici măcar în statele cele mai libere, suveran decât în

aparență. Suveranitatea sa e restrânsă, aproape întotdeauna suspendată; iar dacă uneori, înconjurat de precauții și piedici, el își exercită totuși această suveranitate, nu o face decât pentru a renunța la ea.

Trebuie să mă opresc aici o clipă pentru a preveni o posibilă obiecție. Exista, în Antichitate, o republică în care aservirea existenței individuale față de corpul colectiv nu era atât de completă pe cât am descris-o. Această republică e cea mai celebră dintre toate; cred că ghiciți că mă gândesc la Atena. Voi reveni la ea mai târziu și voi arăta de ce spusele mele sunt adevărate. Vom vedea de ce, între toate statele antice, Atena era statul ce semăna cel mai mult cu statele moderne. Peste tot, exceptând Atena, jurisdicția socială era nelimitată. Anticii, cum zicea Condorcet, nu aveau noțiunea drepturilor individuale; oamenii nu erau, ca să zicem așa, decât niște mașini cărora legea le regla resorturile și le dirija rotițele. Aceeași aservire a caracterizat și epocile de glorie ale republicii romane: într-un anumit fel, individul era pierdut în națiune, cetățeanul era pierdut în cetate.

Ajungem acum la sursa acestei diferențe esențiale dintre antici și noi. Toate republicile antice își duceau viața într-un cadru restrâns. Cea mai populată, cea mai puternică, cea mai considerabilă dintre ele nu era egală, ca întindere, nici măcar cu cel mai mic dintre statele moderne. O consecință inevitabilă a întinderii lor restrânse era spiritul belicos al acestor republici; fiecare popor își ofensa fără încetare vecinii ori era ofensat de către ei. Împinse astfel în chip necesar unul împotriva celuilalt, popoarele se înfruntau ori se amenințau încontinuu. Cele care nu aveau gânduri cuceritoare nu puteau totuși depune armele, de frică să nu fie cucerite. Toată lumea își câștiga securitatea, independența și chiar existența cu prețul războiului. Războiul era interesul constant, ocupația

devenită aproape o obișnuință a statelor libere din Antichitate. În sfârșit, ca o consecință necesară a acestui fel de a fi, toate statele aveau sclavi. Îndeletnicirile mecanice și, la unele popoare, chiar și cele industriale, erau încredințate unor mâini împovărate de lanțuri. Lumea modernă ne oferă un spectacol cu totul diferit. Cele mai neînsemnate state de astăzi sunt incomparabil mai mari decât au fost Sparta sau Roma, de-a lungul a cinci secole. Divizarea Europei în mai multe state este, grație progresului luminilor, mai degrabă aparentă decât reală. În timp ce, altădată, fiecare popor forma o familie izolată, inamică prin naștere celorlalte familii, azi există o masă de oameni, sub diferite nume și dispunând de felurite moduri de organizare socială, dar omogenă prin natură. Ea este suficient de puternică pentru a nu se teme de hoardele barbare și suficient de luminată pentru ca războiul să i se pară o povară. Această masă de oameni tinde în chip constant către pace.

Diferența evocată implică o alta. Războiul e anterior comerțului; de fapt, războiul și comerțul nu sunt decât două mijloace diferite pentru atingerea aceluiași scop, și anume acela de a poseda ceva dorit. Comerțul nu e decât un omagiu adus forței posesorului de către cel ce aspiră la posesiune. El e o tentativă de a obține de bunăvoie ceea ce nu mai speră să fie cucerit prin violență. Cineva care ar fi întotdeauna mai puternic decât toți ceilalți nu s-ar gândi niciodată la comerț. Experiența probându-i că războiul, adică utilizarea forței sale împotriva forței altuia, îl expune unor rezistențe și unor eșecuri, îl împinge să recurgă la comerț, adică la un mijloc mai blând și mai sigur de a angaja interesul altcuiva să consimtă la ceea ce convine interesului său. Războiul e impuls, comerțul e calcul. Dar tocmai de aceea trebuie să vină o epocă în care comerțul să înlocuiască războiul. Epoca aceasta a venit.

Nu vreau să spun că nu au existat și în Antichitate popoare comerciale. Ele erau însă o excepție de la regula generală. Spațiul nu îmi îngăduie să vă expun aici toate obstacolele care se opuneau în trecut progresului comerțului; de altfel, le cunoașteți la fel de bine ca și mine și, de aceea, nu voi aminti decât unul dintre ele. Necunoașterea busolei îi obliga pe navigatorii antici să nu se depărteze prea mult de țărmuri. Traversarea coloanelor lui Hercule, adică trecerea prin strâmtoarea Gibraltar, era considerată cea mai îndrăzneată acțiune. Fenicienii și cartaginezii, cei mai abili dintre navigatori, nu au îndrăznit să facă așa ceva decât foarte târziu, iar exemplul lor n-a fost imitat prea curând. La Atena, despre care voi vorbi imediat, interesul pentru navigație era de aproximativ 60%, interesul altor republici nefiind decât de 12%, într-atât era considerată navigația un pericol.

O digresiune pe această temă ar fi, din păcate, prea lungă; dacă aș putea-o face, v-aș arăta, pornind de la unele detalii ale moravurilor, obișnuințelor și traficului practicat de popoarele comerciale ale Antichității cu celelalte popoare, că, la ele, comerțul era, ca să zicem așa, impregnat de spiritul epocii, de atmosfera războinică și plină de ostilitate care le înconjură. Comerțul era atunci un accident fericit; el e azi o stare obișnuită, scopul unic, tendința universală, viața adevărată a națiunilor. Acestea își doresc liniștea și belșugul, iar sursa belșugului o găsesc în industrie. Războiul e oricând un mijloc mai eficient de realizare a dorințelor. Azi însă el nu mai oferă nici indivizilor, nici națiunilor beneficii care să egaleze rezultatele muncii pașnice și ale schimburilor regulate. La antici, un război victorios adăuga bogăției publice și particulare sclavi, tributuri, pământuri de împărțit. La moderni, un război victorios costă în mod infailibil mult mai mult decât merită.

În sfârșit, grație comerțului, religiei, progreselor intelectuale și morale ale speciei umane, nu mai există sclavi în națiunile europene. Profesiunile sunt exercitate de către oameni liberi, care satisfac nevoile societății. Rezultatul necesar al acestor diferențe e ușor de presimțit.

În primul rând, creșterea întinderii unei țări diminuează importanța politică a fiecărui cetățean în parte. Republicanul cel mai obscur din Roma sau din Sparta constituia efectiv o forță. Nu mai e cazul simplului cetățean din Marea Britanie ori din Statele Unite. Influența sa personală e un fenomen imperceptibil al voinței sociale care imprimă guvernării o anume direcție.

În al doilea rând, abolirea sclaviei i-a luat populației libere tot răgazul de care dispunea când sclavii făceau cea mai mare parte din muncă. Fără populația alcătuită din sclavii Atenei nu ar fi fost cu puțință ca 20 000 de cetățeni să delibereze zilnic în piața publică.

În al treilea rând, comerțul, spre deosebire de război, nu îngăduie intervale de inactivitate în viața omului. Exercițarea continuă a drepturilor politice, discutarea zilnică a afacerilor de stat, dialogurile, conciliabulele, întregul cortegiu și toată agitația facțiunilor care erau – dacă îmi e îngăduit să folosesc acești termeni – niște frământări necesare, o îndatorire obligatorie în viața popoarelor libere ale Antichității (căci altfel ele s-ar fi ofilit sub povara unei inacțiuni dureroase), toate acestea nu ar aduce decât tulburare și osteneală națiunilor moderne: aici, fiecare individ e ocupat cu propriile sale speculații, cu afacerile sale, cu satisfacțiile pe care le capătă ori pe care le speră, și nu vrea să fie deturnat de la acestea decât din când în când și cât de puțin posibil.

În fine, comerțul inspiră oamenilor o iubire vie pentru independența individuală. El le întreține nevoile și le satisface dorințele fără ca autoritatea să intervină.

O asemenea intervenție e aproape întotdeauna – și nu știu de ce zic „aproape” – ceva stânjenitor și constrângător. De fiecare dată când puterea colectivă vrea să se amestece în afacerile particulare, ea îi vexează pe cei care fac afaceri. De fiecare dată când un guvern vrea să se ocupe de afacerile noastre, o face mai prost și mai costisitor decât noi.

V-am spus că voi vorbi despre Atena, al cărei exemplu ar putea fi opus unora dintre afirmațiile mele; el va confirma, de fapt, toate aceste afirmații.

Așa cum am spus deja, Atena era cea mai comercială dintre toate republicile grecești; ea acorda, de asemenea, infinit mai multă libertate individuală cetățenilor săi decât Roma sau Sparta. Dacă aș putea intra în detalii istorice, v-aș arăta că dispariția unora dintre trăsăturile care distingeau republicile antice de cele moderne a fost provocată, în cazul atenienilor, tocmai de comerț. Spiritul comercianților atenieni era asemănător celui al comercianților din zilele noastre. Xenofon ne spune că, în timpul războiului peloponeziac, ei și-au retras capitalurile de pe continent, adică din Atena, pentru a le trimite în insulele arhipelagului. Comerțul a creat la atenieni circulația. La Isocrate găsim mențiuni ale folosirii scrisorilor de schimb. Trebuie observat, de asemenea, cât de asemănătoare erau moravurile lor cu ale noastre. Citindu-l tot pe Xenofon, se poate vedea că bărbății – mulțumiți când pacea și afecțiunea plină de bună-cuviință domneau în sânul familiei – țineau cont de slăbiciunile femeilor datorate tiraniei naturii, închideau ochii în fața irezistibilei puteri a pasiunilor, iertau prima greșeală a soțiilor și o uitau pe cea de-a doua.

În relațiile lor cu străinii, ei acordau drept de cetate oricui venea la ei cu întreaga familie și se apuca de o meserie sau de o industrie; în fine, ceea ce ne frapază e dragostea lor excesivă pentru independența individuală. În statul

lacedemonian, spunea un filozof, cetățenii alergau când un magistrat îi chema; un atenian era, în schimb, disperat dacă ar fi fost considerat dependent de un magistrat.

Cu toate acestea, întrucât mai multe împrejurări decisive pentru firea popoarelor antice existau și la Atena, întrucât exista o populație aflată în sclavie, iar teritoriul era foarte restrâns, găsim și aici vestigii ale libertății proprii anticilor. Poporul făcea legile, examina puterea magistraților, îl soma pe Pericle să dea seama în fața lui, îi condamna la moarte pe toți generalii care comandaseră bătălia Arginuselor. În același timp, existența ostracismului – un arbitrar legal și lăudat de toți legislatorii vremii, dar care nouă ni se pare, și trebuie să ni se pară, o nedreptate revoltătoare – dovedește că individul era încă aservit supremației corpului social atenian, ceea ce azi nu se mai întâmplă în niciunul dintre statele sociale libere din Europa.

Din cele expuse rezultă că nu ne mai putem bucura de libertatea anticilor, care era o participare activă și constantă la puterea colectivă. Libertatea noastră trebuie să constea în satisfacțiile pe care ni le oferă, în tihnă, independența noastră privată. În Antichitate, participarea fiecăruia la suveranitatea națională nu era nicidecum, așa cum se întâmplă azi, o supoziție abstractă. Voința fiecăruia avea o influență reală; exercitarea acestei voințe constituia o plăcere intensă și repetată. În consecință, anticii erau dispuși să facă multe sacrificii pentru conservarea drepturilor lor politice și a participării lor la administrarea statului. Cum fiecare individ își privea cu orgoliu sufragiul personal, el găsea în această conștiință a importanței personale o amplă compensație.

Această compensație nu mai există în zilele noastre. Pierdut în mulțime, individul nu percepe aproape niciodată influența pe care o exercită. Niciodată voința sa nu-și pune amprenta pe ansamblu; nicăieri nu va putea vedea,

cu propriii săi ochi, semnele cooperării. Exercițarea drepturilor politice nu ne mai oferă decât o fărâma din satisfacțiile pe care anticii le aflau în ea; în același timp, progresele civilizației, tendința comercială a epocii, comunicarea dintre popoare au multiplicat și diversificat la infinit mijloacele fericirii particulare.

Rezultă că noi trebuie să ținem mai mult decât anticii la independența noastră individuală. Căci anticii, când preferau drepturile politice acestei independențe, sacrificau un bine mai mic pentru a dobândi unul mai mare; dacă noi am face același sacrificiu, am da mai mult pentru a dobândi mai puțin.

Anticii urmăreau împărțirea puterii sociale între toți cetățenii. Asta numeau ei libertate. Modernii urmăresc securitatea posesiunilor private; ei numesc libertate garanțiile acordate, prin intermediul unor instituții, acestor posesiuni private.

Am afirmat la început că, nesusizând aceste diferențe, oameni care altfel erau bine intenționați au adus rele infinite în timpul lungii și furtunoasei noastre revoluții. Cel de Sus nu îmi îngăduie să le fac reproșuri prea severe, căci greșeala lor era scuzabilă. Nu am putea citi frumoasele pagini ale anticilor ori reface acțiunea marilor oameni ai acelor timpuri, fără a resimți o emoție cu totul specială, pe care nimic din ceea ce e modern nu e capabil s-o trezească. Vechile componente ale unei naturi care era, ca să spunem așa, anterioară naturii noastre par să se trezească în noi odată cu aceste amintiri. E greu să nu regreti acele timpuri în care facultățile omului urmau un traseu prestabilit, dar dădeau naștere unor cariere strălucite, energice și care erau însoțite de sentimentul forței și al demnității; iar când te lași în voia acestor regrete, e imposibil să nu vrei să și imiți ceea ce regreti.

Această impresie persista mai cu seamă când noi aveam parte de guvernări abuzive care, fără a fi puternice,